

שליחת אוניית המבחן "בת גלים" ב־1954 בניסיון לפרוץ את הסגר על תעלת סואץ, נחשב מענה אפקטיבי באמצעות תורת המשחקים

ד"ר עמית קורנר, כלכלן ומשפטן. מרצה ואיש סגל, המכללה האקדמית נתניה

וזאת לאור ההוצאות הכבדות והסיכונים העצומים שפרויקט מסוג זה לא יושלם.⁴ מצד אחד היא יצרה פיתוח מואץ של תשתית מודרנית, הכוללת נמלים, ערים, ורשת כבישים המקשרת בין אזור תעלת סואץ לבין אזורים אחרים במצרים, וכן סיפקה עבודה לכוח העבודה המצרי שבנה את התעלה. מצד אחר, שיטת הוויכוחות מנעה ממצרים תועלת כלשהי מהתשתית שנוצרה, מכיוון שהתעלה הייתה צריכה לשרת את האינטרסים הפיננסיים והאסטרטגיים של החברות שהקימו את התעלה, ולא את הכלכלה המקומית. לכן השיטה יצרה קונפליקט מובנה בין מדינות אירופה לבין מצרים.⁵

בעיית הסדרת חופש השיט לכל המדינות הפכה לבעיה משמעותית בעקבות המלחמה בין האימפריה העות'מאנית לרוסיה בשנים 1878-1877. במהלך המלחמה הודיעה האימפריה העות'מאנית על סגירת התעלה לשיט חופשי של אוניות רוסיות. מאמציו של דה לספס נשאו פרי, ובעקבות טיוטה שהוגשה על-ידי בריטניה למעצמות אירופה הגדולות בשנת 1885, נחתמה ב־29 באוקטובר 1888 אמנת קושטא.⁶ באמנה נקבעו ארבעה עקרונות:

1. חופש שיט מלא לספינות סוחר בכל עת, הן בעתות שלום והן בזמני מלחמה.
 2. חופש מעבר לספינות מלחמה בכל עת, תחת המגבלות של חובת מעבר בתעלה במהירות ואיסור על פריקת צבא ומטענים.
 3. התעלה היא שטח ניטרלי.
 4. מתן סמכות למצרים להבטיח את ההגנה והשמירה על הסדר הציבורי תוך קיום חופש המעבר בתעלה.
- האמנה נכנסה לתוקף מלא החל מ־1904, וזאת עקב הסתייגות בריטניה ודרישה שלא לצמצם את חופש הפעולה של ממשלת בריטניה בתקופת הכיבוש של מצרים. הסתייגות בריטניה בוטלה לאחר שצרפת ניאותה להכיר בכיבוש הבריטי של מצרים, וזאת

ד"ר יובל ארבל, כלכלן. מרצה ואיש סגל, המכללה האקדמית נתניה

לאחר הקמת המדינה, מינה ראש הממשלה דוד בן-גוריון את משה שרת לשר החוץ של ישראל. בינואר 1954 התמנה שרת לראש ממשלת ישראל ושימש בתפקיד עד לנובמבר 1955. עם חזרתו של בן-גוריון לראשות הממשלה מונה שרת שוב לתפקיד שר החוץ, עד להדחתו ביוני 1956, ערב מלחמת סיני, והחלפתו בגולדה מאיר. במשך שנים רבות ייצג שרת את הגישה המתונה והליברלית בקרב מפלגת הפועלים. הוא קידם ביחד עם יוסף שפרינצק, חיים ארלוזורוב ודוד רמז, מדיניות של תגובות מרוסנות.¹

מאמר זה מדרגים את אחת הפעולות המוצלחות שנעשו ביוזמת שרת ובתמיכתו – הניסיון לפרוץ את הסגר על תעלת סואץ באמצעות שליחת אוניית המבחן "בת גלים" ב־1954. ניתוח הפעולה בכלים של תורת המשחקים מראה כי האלטרנטיבה שנבחרה על-ידי שרת הייתה הטובה ביותר מבין שלוש האלטרנטיבות האפשריות בתגובה להסגר על תעלת סואץ. זוהי אלטרנטיבה המהווה פעולת נגד יעילה לאסטרטגיית הסחיטה שהפעילו המצרים.

תעלת סואץ והקונפליקט המובנה שבהקמתה

תעלת סואץ נחפרה במקור ביוזמתו, בניהולו ובפיקוחו, של המהנדס הצרפתי פרדיננד דה לספס, סגן הקונסול הצרפתי במצרים, במחצית השנייה של המאה ה־19. היא נחנכה ב־1869.² דה לספס קיבל זיכיון בלעדי להפעלת התעלה למשך תקופה של 99 שנים, וסעיף 14 לכתב הזיכיון קבע כי התעלה תהיה פתוחה תמיד לשיט של אוניות סוחר תמורת תשלום. בנוסף, דה לספס התחייב שלא להפלות בין מדינות בתעריפי השיט.³

שיטת הוויכוחות, שהופעלה על-ידי המדינות האירופאיות, הייתה חיונית כדי לתת ליזמים תמריץ לכיצוע עבודות חפירת התעלה,

פרשת האונייה "בת גלים"

האונייה "בת גלים" עם לכידתה במצרים.
המצרים החרימו את האונייה ומטענה, ואנשי
צוותה הושמו במעצר. צילום: לע"מ

בראי תורת המשחקים

משטר שביתת הנשק הישראלית-מצרית.

יש לראות בהתערבות המצרית בספינות שיעדן הוא ישראל התערבות בלתי-מוצדקת, המנוגדת לזכות למסחר חופשי בין מדינות.⁹

ההחלטה קראה למצרים להפסיק את ההגבלות על מעבר אוניות מסחריות וסחורות המיועדות לישראל דרך תעלת סואץ, מעבר למה שנדרש להבטחת ביטחון השיט בתעלה עצמה ומה שנדרש לפיקוח בין-לאומי. שמונה חברות מועצת הביטחון הצביעו בעד ההחלטה, שלוש חברות נמנעו: ברית-המועצות, הודו, וסין. מומחים למשפט בין-לאומי פומבי דירגו את ההחלטה הזאת בראש ההחלטות שהתקבלו אי פעם באו"ם לזכותה של ישראל.¹⁰

ניסיונות מצריים להתנער מאמנת קושטא

ב-23 ביולי 1952 התחוללה במצרים מהפכת הקצינים החופשיים, שהביאה להדחת המלך פארוק. בעקבות ההפיכה עלה לשלטון גנרל מוחמד נגיב. בשנת 1954 הדיח גמאל עבד אל-נאצר את מוחמד נגיב מתפקידו, והפך להיות השליט בפועל של מצרים. למרות החלטת האו"ם מ-1 בספטמבר 1951, שינויים שלטוניים אלה לא הביאו לשינוי המדיניות המצרית בתעלת סואץ.

בינואר 1954 הגישה ישראל תלונה נוספת למועצת הביטחון של האו"ם. בתגובה לתלונה העלתה מצרים את הטענות כי מועצת הביטחון איננה מוסמכת לדון בסכסוך בין ישראל למצרים. זאת מכיוון שמדובר בפרשנות של אמנת קושטא משנת 1888, שבה נקבעה פרוצדורה ליישוב סכסוכים באמצעות ועדה שחברים בה נציגי המדינות החתומות על האמנה.

בפועל, למרות שמצרים הודתה בקיומה ובתוקפה של אמנת קושטא, היא ניסתה להצדיק את צעדי ההסגר שננקטו נגד מדינת ישראל גם לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק ב-1949, באמצעות ארבעה נימוקים משפטיים:

1. ישראל אינה מהווה צד לאמנת קושטא, ולכן היא אינה יכולה להסתמך על עיקרון חופש המעבר בתעלת סואץ.
2. מצב המלחמה בין ישראל למצרים מקנה למצרים את הזכות למנוע מישראל חופש מעבר בתעלת סואץ.
3. סעיף 10 לאמנה מסמיך את מצרים לנקוט אמצעים להגנתה ולשמירה על הסדר הציבורי. המצרים פירשו זאת כסעיף המקנה להם זכות הגנה עצמית על-ידי הטלת הסגר על אוניות של מדינת אויב.
4. סעיף 9 לאמנת קושטא מסמיך את מצרים לנקוט אמצעים להגנת התעלה. נציג מצרים במועצת הביטחון הביע חשש לניסיון פגיעה בתעלה עצמה מצד אוניות ישראליות, באמצעות הטבעת האונייה

בפועל, על אף שמצרים הודתה בקיומה ובתוקפה של אמנת קושטא, היא ניסתה להצדיק את צעדי ההסגר שננקטו נגד מדינת ישראל גם לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק ב-1949

בתמורה למתן יד חופשית לפעולתה של צרפת במרוקו. לאחר כניסת האמנה לתוקף מלא, ההוראות של האמנה נשמרו גם בשנים של מלחמת העולם הראשונה, וזאת למעט שני חריגים: ניסיונם של הכוחות העות'מאניים במדבר סיני לשבש מעבר אוניות של "מדינות ההסכמה", ונקיטת פרקטיקה של תפיסת אוניות חשודות ומטענים אסורים על-ידי בריטניה, לאחר מעבר האוניות בתעלת סואץ והתרחקות למרחק של שלושה מייל מן התעלה – גבול תחולת אמנת קושטא. בימי מלחמת העולם השנייה הושעה חופש המעבר לעיתים עקב הפצצות מן האוויר, וב-1942 עיבדו הבריטים תוכנית לחסימת התעלה, כאשר הגיעו כוחותיו של הגנרל הגרמני ארווין רומל לאל-עלמין.⁷

ההסגר המצרי על תעלת סואץ ותגובת מועצת הביטחון

החל מדצמבר 1947 הטילה מצרים הסגר שמנע העברת סחורות דרך תעלת סואץ באמצעות כלי שיט בבעלות ישראלית. ההסגר הורחב במהלך מלחמת העצמאות גם על אוניות תובלה נושאות דגל זר, שהובילו מטענים שיכלו לסייע למאמץ המלחמתי של ישראל, כמו נפט ועל סחורות מיוצאות מישראל.

לאחר מלחמת העצמאות נחתמו בפברואר 1949 הסכמי רודוס בין ישראל לשכנותיה (בהם נקבע רשמית גם הקו הירוק, עד למלחמת ששת הימים). למרות ההסכמים, החליט בפברואר 1950 המלך פארוק, שליט מצרים, לחדש בפועל את ההסגר. פארוק פרסם צו שהורה על הליך של ביצוע חיפושים במטוסים ובאוניות לתפיסת מטענים אסורים המיועדים לישראל. הרשימה של הסחורות שיש להחרים כללה בפועל את כל המוצרים. כמו כן הקימה מצרים בית דין למלקוח ימי, כדי לדון בתביעות הכרוכות בסחורות המוחזרות. לבסוף נערכה רשימה שחורה של סחורות מאוניות שנחשדו בהובלת מטענים לישראל. הנחת היסוד של המצרים הייתה כי אוניות הנכללות ברשימה השחורה מובילות את מטענן לישראל.⁸

בתגובה פעלה ישראל פעולה דיפלומטית נמרצת, וביצעה ניסיונות חוזרים ונשנים להעמיד את מדיניות ההסגר במבחן. בשלב הראשון הגישה ישראל תלונות לוועדת שביתת הנשק הישראלית-מצרית. בשלב השני, ולאחר התעלמות המצרים מהחלטות הוועדה שצידדו בטענות ישראל, והחרפת ההסגר על תעלת סואץ, הגישה ישראל תלונה למועצת הביטחון של האו"ם. הטענות המשפטיות עליו הסתמכו ישראל היה כי עם חתימת הסכם רודוס בפברואר 1949 הסתיים מצב המלחמה עם מצרים. לפיכך, המשך ההסגר המצרי עומד בניגוד לרוח ההסכם, והוא אף מהווה הפרה של ההסכם, כמו גם הפרה של החוק הבין-לאומי.

שגריר ישראל באו"ם, אבא אבן, ציין כי יש שתי אפשרויות:

1. המצרים ירגיעו את הפרקטיקה של ההתערבות בהעברת סחורות שיעדן הוא ישראל דרך תעלת סואץ.
2. הדין יועבר לסמכות גבוהה יותר, כמו מועצת הביטחון של האו"ם או בית הדין הבין-לאומי.

ב-1 בספטמבר 1951, לאחר כחודשיים של דיונים, קיבלה מועצת הביטחון של האו"ם את החלטה 95, המאמצת את עמדת ישראל וקובעת בין היתר שלושה עקרונות:

- ❶ קיומו של חופש מעבר בתעלת סואץ לכל האומות.
- ❷ יש סתירה בין טענות המצרים בדבר הפעלת זכויות צד לוחם ובין

ביקור רשמי של נציג המחשלה באוניית חיל הים בתחילת שנות ה-50 המוקדמות. "חתימה לקראת שלום תוך נכונות למלחמה"

שליחת האונייה לתעלת סואץ הייתה בגדר פשרה עם עמדתו של פנחס לבון, שגרס כי יש לשלוח את אוניית המבחן למצרי טיראן (החל משנת 1953 ניסו המצרים למנוע מעבר של אוניות דרך מצרי טיראן במטרה להקשות על פיתוח נמל אילת).¹⁵

אסטרטגיה ותורת המשחקים

תורת המשחקים עוסקת בניתוח אסטרטגי של מצבים שבהם מעורבים גורמים שונים (בני אדם, מפלגות, מדינות) השואפים למטרות שונות וקיימים ביניהם יחסי גומלין. לכן השם התיאורי המתאים יותר הוא "תיאוריית החלטות אינטראקטיבית".

אסטרטגיה טהורה מוגדרת כתוכנית המשחק השלמה של השחקן, בהתחשב במה שהוא רואה במהלך המשחק וביחס למהלכי המשחק של שחקנים אחרים, ולהיתכנות של תרחישים במהלך המשחק. בהינתן האסטרטגיות של כל אחד מהשחקנים, חוקי המשחק קובעים תוצאה ייחודית של המשחק ותגמול לכל אחד מהשחקנים.¹⁶ רעיון היסוד של תורת המשחקים הוא לשים את עצמך בנעלי הצד השני, ובעקבות זאת לתת לצד השני תמריצים חיוביים או שליליים כדי

וּסְתִימָת הַתְעֵלָה או עליידי הנחת מוקשים בתעלה.¹¹

רוב מוחלט במועצת הביטחון דחה את העמדה המצרית על סעיפיה השונים וקיבל את עמדת ישראל, אך הפעם בניגוד להחלטת מועצת הביטחון בשנת 1951, החליטה ברית המועצות להטיל וטו על טיוטת ההחלטה.¹²

לנוכח הווטו שהוטל עליידי ברית המועצות, התעוררה מחלוקת בדבר דרכי הפעולה של ישראל. הרמטכ"ל משה דיין ושר הביטחון פנחס לבון, שהתמנו לתפקידיהם לפני פרישתו של בן-גוריון מהממשלה,¹³ טענו כי יש לראות את חופש המעבר בתעלה כקו אדום – עילה למלחמה, ודיין הציע מבצע צבאי לפריצת ההסגר על תעלת סואץ. שרת היה מודע היטב לכך ששר הביטחון והרמטכ"ל, ומאחורי הקלעים בן-גוריון, מהרהרים בייזום מלחמה.¹⁴ כאלטרנטיבה להצעה זאת, הציע שרת לשלוח אוניית מבחן – במטרה לבחון את מצרים, דבר שעלול להביך את מצרים במישור הבינלאומי אם לא תאפשר לאונייה לעבור.

ב-28 בספטמבר 1954 נשלחה האונייה "בת גלים" מנמל מאסאווה באתיופיה (כיום נחשב הנמל חלק מאריתריאה) לעבר תעלת סואץ.

מהצד הישראלי היו כמה אפשרויות לתגובה לסגר: המשך המשחק הקיים, הצגת המצב כעילה למלחמה ומשלוח אוניית המבחן שתעבור בתעלת סואץ

לפי תנאי המשחק, הצד הימני של כל משבצת מייצג את התגמול הניתן לשחקן 1 (מצרים) באלפי דולרים, והצד השמאלי של כל משבצת בטבלה מייצגת את התגמול לשחקן 2 (ישראל) באלפי דולרים.²⁴ התוצאה הטובה ביותר לשני השחקנים היא להיות "ידידותיים" זה כלפי זה, כך שכל אחד מהם יזכה ב־3,000 דולרים. בהקשר הנוכחי מדובר במצב של הסכם בין ישראל למצרים על חופש המעבר בתעלת סואץ, ממנו שני הצדדים מרוויחים. מצרים מרוויחה מהקטנת הוצאות הכרוכות בחיפוש על האוניות, וישראל חוסכת בעלויות הובלה של סחורות.

הבעיה היא, שהסדר כזה איננו ניתן לאכיפה על שני הצדדים. מערכת התמריצים במשחק היא כזאת שלכל צד יש תמריץ לערוק ולבחור באפשרות החמדנות, מתוך תקווה שאם השחקן האחר יבחר בכל זאת באפשרות הידידותית – הרי השחקן שיבחר באפשרות החמדנות ירוויח 4,000 דולרים. בהקשר המצרי, אפשרות כזאת היא אפשרות שמומשה בשלב מאוחר יותר – הלאמת תעלת סואץ. המטרה של הלאמה כזאת היא השתלטות והגדלת מקורות ההכנסה מהתעלה.²⁵ אם כל מדינות העולם מתנהגות אל מצרים באופן ידידותי ומשלימות עם ההלאמה – מצרים אכן מגדילה את רווחיה, אך אם המשחק חוזר על עצמו מספר אינסופי של פעמים – בסופו של דבר השחקן השני "יעניש" את השחקן הראשון על־ידי בחירה באפשרות החמדנות, וכל אחד מהשחקנים יקבל 1,000 דולרים בלבד במקום 3,000 דולרים שיכול היה לקבל.

מנקודת מבטה של ישראל, האפשרות שהייתה מביאה לה תשואה מידית של 4,000 דולרים היא האפשרות של פתיחת מלחמה יזומה כנגד מצרים. בדעיכה, אכן בסופו של דבר התגובה של ישראל, בריטניה וצרפת הייתה תגובה מלחמתית – מלחמת סיני. הבעיה היא כי הפעולה המלחמתית הניעה את המעצמות העולמיות ובראשן ארצות־הברית, להפעיל לחצים כבדים על ראש ממשלת ישראל לסגת מסיני. חוסר היענות לדרושה האמריקנית הייתה עלולה להסתיים בבידודה של ישראל, ובהטלת סנקציות שישאל לא הייתה יכולה לעמוד בהן.²⁶

דרך נוספת לניתוח אסטרטגי היא באמצעות פרדוקס הסחטן. ניתן להדגים את הפרדוקס באמצעות משחק מתורת המשחקים שנקרא משחק האולטימטום: ראובן ושמעון מתבקשים לחלק ביניהם סכום של 1,000 שקלים. אם הם יצליחו להגיע להסכם ביניהם על חלוקת הסכום – יקבל כל אחד מהם את הסכום בהתאם למה שהוסכם ביניהם. אם הם לא יצליחו להגיע להסכם – שני הצדדים יצאו בידים ריקות. במסגרת המשחק מציע שמעון הפשרון והרציונלי לחלק את הסכום שווה בשווה, כך שראובן יקבל 500 שקלים ושמעון יקבל 500 שקלים. ראובן לא מוכן לקבל את ההצעה הרציונלית של שמעון.

להביאו לפעול כפי שאתה רוצה.¹⁷

שאלת המפתח בתורת המשחקים היא מה מניע אדם לקבל החלטות. התשובה היא שאדם רציונלי רוצה לקדם את המטרות שלו עד כמה שאפשר, וזאת בהינתן המידע שנתון בידיו. יש לציין, כי המידע שיש בידי כל אחד מהמשתתפים נוצר על־ידי משתתפים אחרים במשחק, באמצעות מערכת איתותים שהם מעבירים זה לזה.

איך יוצרים תמריצים להשגת שלום? האם ויתורים יקדמו את המטרה של השגת שלום? הדוגמה המוכרת לתוצאה של ויתורים היא הסכמי מינכן 1938. במסגרת ההסכם בריטניה אפשרה לאדולף היטלר לספח את חבל הסודטים בצ'כוסלובקיה לגרמניה. בתמורה התחייב היטלר לא להעלות תביעות טריטוריאליזם נוספות.¹⁸ צ'מברליין התקבל כגיבור בבריטניה, ובנאומו בבית הנבחרים הוא אמר: "הבאתי שלום בזמננו", ומלבד חבר הפרלמנט וינסטון צ'רצ'יל, זכה למחיאות כפיים סוערות מן הקהל.¹⁹

בניתוח בדעיכה – צ'מברליין, ולא היטלר, הביא את המלחמה, מכיוון ששלח איתות ברור להיטלר: "תדרוש עוד ואנחנו נמשיך להתקפל". כראיה לכך, כאשר נודע להיטלר כי בריטניה הכריזה עליו מלחמה בעקבות הפלישה לפולין, הוא רתח מזעם. צ'מברליין אכן רצה להתקפל, גם כאשר היטלר פלש לפולין, אבל בית הנבחרים כפה עליו להכריז מלחמה על גרמניה – או שיאולץ להתפטר.²⁰

דוגמה נוספת נוגעת לפירוק נשק גרעיני. בנאום פרס הנובל של פרופ' תומס שלינג, הוא דיבר על התקופה המדהימה של 60 השנים לאחר מלחמת העולם השנייה, במהלכה לא נעשה כלל שימוש בנשק גרעיני. הסיבה לכך היא דווקא קיומו של הנשק הגרעיני.²¹

גם ההקשר הישראלי לא נפקד. לאחר רצח עבדאללה מלך ירדן ב־20 ביולי 1951, עמדתו של משה שרת הייתה שהסיכוי להשיג שלום בין ישראל לירדן הוא נמוך, אלא אם כן יתממש התסריט הבלתי־סביר שלפיו הבריטים יחליטו להשתלט על הממלכה בגלוי. לכן קבע שרת כי מדיניות ישראל צריכה להיות: "חתימה לקראת שלום תוך נכונות למלחמה". עם זאת, הציע שרת כי: "יש להתחשב בכל שלב ושלב בהשפעת הפעולות שאנו נוקטים כלפי הערבים על מעמדנו בעיני המעצמות, ועל סיכוינו לקבל את עזרתן".²²

דילמת האסיר, פרדוקס הסחטן וההקשר המצרי

נהוג לסווג משחקים שבהם אין ניגוד אינטרסים מוחלט לשתתפים. קבוצות. הקבוצה הראשונה ידועה בשם "משחקים שיתופיים". במשחקים אלה התחייבויות שכל צד מקבל על עצמו – הסכמות, הבטחות ואיומים – מחייבות וניתנות לאכיפה מלאה. הקבוצה השנייה ידועה בשם "משחקים לא שיתופיים". במשחקים אלה התחייבויות השחקנים אינן ניתנות לאכיפה, גם אם קיימת אפשרות לתקשורת בין השחקנים לפני המשחק.²³

אחד המשחקים המוכרים בהקשר של תורת המשחקים ידוע בשם "דילמת האסיר". ניתן לתאר את המשחק באמצעות הטבלה הבאה של התגמולים, הניתנים לכל אחד משני השחקנים:

מצרים			
חמדן	ידידותי	ידידותי	ישראל
0,4	3,3	ידידותי	
1,1	4,0	חמדן	

צריכה לאותת לצד האחר שכוונותיה רציניות, וזאת באמצעות פעולות צבאיות. דיין אכן הציע תוכנית מבצעית לפריצת ההסגר הימי באילת בישיבת הממשלה, וכששרת שאל אותו האם הוא מבין שמדובר בהכרזת מלחמה על מצרים השיב דיין בחיוב.³⁰ החיסרון של מדיניות כזאת היה הסיכוי שישראל תסתבך בהרפתקה ולא תשיג את מטרתה, ובמקביל מעמדה הבינלאומי יתערער.

משלוח אוניית מבחן שתעבור בתעלת סואץ. לאפשרות זו היו יתרונות גדולים, וזאת מפני שמצד אחד החוק הבינלאומי ועיקרון חופש השיט עומד לצידה של מדינת ישראל, ומצד שני אין כאן הסתבכות בהרפתקה צבאית. לכן, גם אם האונייה תיעצר, ישראל תוכל לקצור דיבנדורים במישור הדיפלומטי מבלי שתואשם עליידי הקהילה הבינלאומית בתוקפנות. במהלך 1954 ניהלה מצרים משאומתן עם בריטניה על פינוי כוחותיה של בריטניה מתעלת סואץ.³¹ בי-30 באוגוסט 1954 נערך דיון בכנסת, ובמסגרת הדיון מתח שרת ביקורת חריפה על ההסכם העומד להיחתם בין בריטניה למצרים. לפי טיוטת ההסכם המתגבש, תעביר בריטניה למצרים את השליטה בתעלת סואץ, וזאת מבלי לתבוע ממנה לבטל את הסגר על תעלת סואץ. המשמעות הייתה שמעצמות המערב מפקירות את ישראל לנפשה.³²

האפשרות הזאת של שליחת אוניית מבחן נבחרה בתמיכת משה שרת ובהסכמתו. חשוב לציין כי ההחלטה לשלוח את אוניית המבחן לא נחשבה פעולה מלחמתית, אלא מימוש זכות לגיטימית שהוכרה על ידי החלטת מועצת הביטחון משנת 1951. עיתוי המסע נקבע להיות ערב חתימת ההסכם לפינוי הבסיסים הבריטיים מתעלת סואץ, ונדרשה עד לאחר פגישתו של השגריר באו"ם, אבא אבן, עם מזכיר המדינה האמריקני ג'ון פוסטר דאלאס. בי-28 בספטמבר 1954 נשלחה האונייה "בת גלים" מנמל מאסאוהו באתיופיה לעבר תעלת סואץ. המצרים

החרימו את האונייה ומטענה, ואנשי צוותה הושמו במעצר. כמתוכנן, עיכב האונייה ומעצר אנשי צוותה יצר לחץ של דעת הקהל העולמית והעמיד במבוכה את ממשלת מצרים. ראיה לכך אנו מוצאים בחילופי השדרים בין נאצר לשרת באמצעות הציר היהודי מטעם מפלגת הלייבור בפרלמנט הבריטי, מוריס אורבך. נאצר הצהיר על כוונתו לשחרר את צוות האונייה ומטענה בנפרד, ועל נכונותו להתיר מעבר של מטענים בתעלה למעט דלק.³³ ראיה נוספת להצלחת הפעולה היא יישום מדיניות חוזרת ונשנית של שליחת אוניות מבחן דרך תעלת סואץ לאחר מלחמת סיני.³⁴

סיכום

במאמר זה הבאנו דוגמה לאחת הפעולות המוצלחות שנעשו ביוזמת ראש הממשלה משה שרת ובתמיכתו – הפעולה הראשונה של ניסיון לפרוץ את הסגר על תעלת סואץ באמצעות משלוח אוניית המבחן "בת גלים". האפשרות שנבחרה עליידי שרת הייתה הטובה ביותר מבין שלוש האפשרויות. האלטרנטיבה האחרת שהוצעה עליידי דיין ולבון – שפירושה המעשי הוא פתיחת מלחמה כנגד מצרים באזור מצרי טיראן – ספק אם הייתה נחשבת לפעולה של הגנה עצמית בעיני מועצת הביטחון לפי סעיף 51 למגילת האו"ם. לעומת זאת, זכותה הלגיטימית של ישראל לפי כללי אמנת קושטא לעבור בתעלת סואץ ללא הפרעות הוכרה עליידי החלטת מועצת הביטחון בי-1951, ולכן שליחת אוניית מבחן נחשב מימוש זכות לגיטימית של ישראל, ובעיקר מענה אפקטיבי לאיום המצרי.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות בסוף הגיליון.

מפת מסעה של האונייה מאתיופיה למצרים. החל מדצמבר 1947 הטילה מצרים הסגר, שמנע העברת סחורות דרך תעלת סואץ באמצעות כלי שיט בבעלות ישראלית

הוא דורש לעצמו 900 שקלים מתוך הסכום, ומכריז שלא יתפשר על דרישתו. הפרדוקס הוא שכדי שלשמעון הרציונלי יהיה סיכוי לממש את מטרתו ולהשיג 500 שקלים – הוא צריך לפעול ולשכנע את הצד האחר, ובראש ובראשונה את עצמו, כי הוא לא יוותר על העיקרון של חלוקה צודקת. אחרת יאלץ להיכנע ולהיות רק עם 100 שקלים.²⁷

מניתוח דפוסי התנהגותם של שליט מצרים בזמן מלחמת העצמאות, המלך פארוק, ושל שליטי מצרים לאחר מהפכת הקצינים החופשיים, מוחמד נגיב וגמאל עבד אל-נאצר, עולה כי הסגר שהוטל על תעלת סואץ היה דוגמה מובהקת לניהול פרדוקס הסחטן. בדומה להתנהגותו של היטלר ערב מלחמת העולם השנייה, שניסה לכבוש עוד ועוד שטחים, שליטי מצרים לא היססו לזלזל בחוק הבינלאומי, ולהפך הסכמים שנחתמו תוך המתנה לתגובתו של הצד השני. האירועים סבבו בכמה מעגלים, ששניים מהם רלוונטיים לניתוח שלפנינו. המעגל החיצוני הוא המעגל של המעצמות, שניהלו מבחינתן מדיניות חוץ, והמעגל הפנימי הוא המעגל של יחסי ישראל-מצרים.²⁸

בשנים שלאחר הסכמי שביתת הנשק ברודוס, כללי המשחק שנוצרו כללו הטלת סגר על תעלת סואץ, תלונות ישראליות חוזרות ונשנות לוועדת שביתת הנשק ולמועצת הביטחון והצדקה מלאה של ישראל בפורומים בינלאומיים מצד אחד, אבל איינקיטה של צעדים מעשיים נגד מצרים מצד אחר, וחזר חלילה. יתרה מכך, הווטו שהטילה ברית המועצות על החלטת מועצת הביטחון, מטעמים של ניסיונות להחליש את האחידה המערבית במזרח התיכון, סיפקה למצרים תמריץ ואיתות להמשיך במדיניות של הטלת הסגר.

בנוגע לצד הישראלי היו כמה אפשרויות לתגובה: המשך המשחק הקיים, הצגת המצב כעילה למלחמה או משלוח אוניית המבחן שתעבור בתעלת סואץ.

המשך המשחק הקיים. אפשרות זו לא אפשרית, מכיוון שבאותן השנים מדינת ישראל הייתה מדינה ענייה במשאבים, ונסמכה על ייבוא.²⁹ המשך המשחק הקיים עלול היה להוות תמריץ למצרים להרחיב את הסגר על ישראל.

הצגת המצב כעילה למלחמה. הצגת עמדה לפיה מבחינת ישראל ההסגר על תעלת סואץ הוא קו אדום. כאמור, כדי שיהיה סיכוי למדינת ישראל לממש את מטרתה ולהסיר את ההסגר, היא הייתה